

سۆزىنىڭ تۇغرى يازىلىشى: قوندوز سۆزى صاف تۈركى سۆز قىلمىگە كىرگىنى اوچون، بىز اونى قندەي آيتىلسە شونەيلىگىچە تۇلىق يازەمىز و تىل دستورى شونى طلب ايتەدى. فارس، عرب و افغانلارنىڭ تىلى اوچون معيار بۇلە آلمەيدى. ذاتاً بىز تۈركى يا اۈزىكچە سۆزلەر تىلىدە كىلگن تاووش يا كە حرفلارنى توشىرىپ يازىشگە حقىمىز يۇق. عكسىنچە اۈزىك تىلى باشقە تىلدىن آلگن سۆزلارنى بوزىپ، اۈز تىل قاعدەسىگە ماسلشتىرىشگە تۇلە حقىلدىر. دىمك، قۇندوز، قۇندز، كۇندز، كۇندز، دىب يازىش اۈزىك تىلى اوچون مطلقا ياتدىر. اصلىدە «قوندوز» شىكلىدە يازىلماغى كىرەك.

قوندوز سۆزىنىڭ پىدا بۇلىش تارىخى: قندوز سۆزىنى بوندن تخمىن مىنگ يىل آلدىن اىلك بار محمود كاشغرى اۈزىنىڭ «ديوان الغات التۇرك» («تۈركى سۆزلەر تۇپلمى») اثرىدە قۇللەگن. بو سۆز ديواندە جاي نامى صفتىدە ايمس بلكە، سوو ايتى (حيوان) معناسىدە تۇرت مرتبە ايشلەتىلگن. جاي معناسىدە بو سۆزنىڭ اىنگ كۇپ تىلگە آلىنىشى، تىمورىلر دورىگە تۇغرى كىلەدى. قوندوز سۆزىنى جاي معناسىدە نوپى اثرلىرىدە هم اوچرەتەمىز. بابر ايسە بو سۆزنى اۈزىنىڭ معتبر «بابرنامە» سىدە بىگىرمە توقوز مراتبە تىلگە آلدەدى. باشقە تارىخى منبعلردە هم قىد قىلىنگەننى اعتراف قىلىش لازم.

قوندوز سۆزىنىڭ معناسى: قندوز سۆزى حقىدە چۇقور ايتىمالوگىگ تىدقىقاتلر آلىپ بارىلگن ايمس. بىراق، شونگە قرەمى، بو سۆزگە ايرىم جاي ناملرىگە عايد لغت و باشقە سۆزلىكلردە تۇختەلىپ اۈتىلگن. تورلى منبعلردە قونىدەگىچە معنا قىلىنگن:

۱. سوو ايتى (شەھوتىدىن دارى تيارلنەدىگن، تىرىسى قىمتبەها حيوان). كاشغرى

۲. سوسرسيمانلر غايه‌سی‌گه منسوب، قيمت‌بها موبنه‌لی سوت ايميزووچی‌لر تورکومی

۳. قوندوز قاش- چرای‌لیک، شهلا کوزلر

۴. خاتین- قیزلر اسمی. اوزبیک تیلی‌نینگ ایضاحلی لغتی

۵. قندز (اسم)

۶. بیدستر (سوو قوندوزی)

۷. قسمی شراب

۸. سیاهی شب: صبح فنک (تون‌نینگ بیر بؤل‌گی) پوش را ابر زره در قبا برده کلاه قندز شب را ز

تاب. (خاقانی. عید ۴۲)

۹. نام ولایتی است نزدیک بظلمات مخفف قهندز معرب کهن دز است.

۱۰. قندز قوری: جند بیدستر است که آش بچه‌ها باشد و آن خایه روباه دریایی است و بعضی

گویند سگ آبی است چه قندز سگ آبی و قور خایه را گویند.

۱۱. مغلی قندز: اشاره به مغل بچه‌های بی‌مهر و بی‌باک و خونریز و خونخوار باشد. (فرهنگ

فارسی آبادیس)

۱۲. قندوز. [ق] [ا] قندز. (مجالس النفایس) (حاشیة برهان چ معین): مولانا قبولی قندوزی است.

(مجالس النفایس ص 242). رجوع به قندز شود.

۱۳. کهندز یا کهن دز (قلعه کهنه)، قندوز- معرب (عربی‌چهلشگه‌نی) جای معناسی‌ده. دهخدا و

باشقه فارسی منبع‌لرده.

۱۴. افغانستان‌ده بو سؤز بوزیلیب، جای معناسی‌ده «کندوز یا کندز» اوله‌راق یازیلده‌دی.

قوندوز سۆزىگە بىرىلەياتگن معنا و اتهلىش لر نيگه تۇغرى ايمس؟ قوندوز سۆزىگه

اۋزىك و تاجىكلر تامانىدن يوكلەنەياتگن معنلر بىزنىڭچە تۇغرى ايمس. بولرنى لسانى اناليزلر تاش- ترازوسىگه ساليب بۆلمەيدى.

- سووده يشب، اۋسەياتگن خوش بيجيم حيوان نينگ جاي آتىگه كۈچيشىگه منطقى اساس يۇق. بىرىنچى دن حيوان آتى جاي نامىگه كۈچمەيدى، كۈچگن تقديرده جاي نامىنى آلووچى بىران سۆز يا كه قۇشيمچه آرقەلى افادەلنەدى. مثلاً: آق تپه، قاره كمر، شوربلاق، خواجه تامچى و هاكذالر.

ايگىنچى دن قوندوز ولايتى ده بوندهى حيوان حيات كىچيريشى اوچون اقليم شرايطى و طبيعى محيط موجود ايمس. قندوز نينگ سوولى بىر بۇلگىنى و شو جايدە بوندهى حيواننى پرورش لب كىلەياتگەنى باشقه تاريخى منبعلرده تصديقلنمەيدى. افغانستان اۋزى سوز سىز، اقليمى قوروق يورتلر سىرهسىگه كىرەدى.

- قوندوز نينگ معناسىنى گۆزەل و چرايلى كىبى معنلرى بىلن هم توشونتىرىب، ايضالرب بۆلمەيدى. گرچند صفت نينگ آتگه كۈچيش خصوصيتى بار ايسە- ده، بو اۋرىن ده لينگويست اساس كۆرىنمەيدى.

- اينگ مسخرەسى «كهنڭ يا كهن دز» دىر. فارس لر ساخته روشده قوندوز سۆزىنى شوندهى دىب توشونماقدهلر. قوندوز سۆزىنى قندوز يا قندز و يا كندز («كهن+دز») دىب اۋز نامىگه مصادره قىلىشنى بىز قطعاً رد ايتەمىز. نيمه اساسده؟

بىرىنچى دن كهنڭ سۆزى نينگ تولىيشى فارسى ايمس. بو سۆز يوز فايز توركى يا اۋزىكچه قورولىشگه ايگه. قاعدهگه كۆره فارس تىلى ده آت و صفت بىرىكەياتگنده اضافە يا اضافت طلب ايتەدى. يعنى انىقلاووچى بىلن انىقلنمىش اۋرتەسىده «اضافە» ايشلەتلىشى شرط. مثلن، دزكهن، باغ سىز، مادر مهربان، شب تاريك، چشمه شفا و هاكذا. اگر بو ايگى سۆزنى بىز: كهن دز، سىز باغ، مهربان مادر، تاريك شب شكلى ده يازسك فارسى بىرىكيش سنەلمەيدى. اگر شوندهى قىلىنسه بىلىنگ كه، بو سۆزلر اۋزىكچه يسەلىب، فارس تىلىگه اۋتگن حسابلەنەدى. چنانچه بىز اۋزىكلر هم فارس- درى تىلى دن افسوسكه، سان- سناق سىز اضافەلى سۆزلرنى قبول قىلگنمىز. مثلن، برادر عزيز، پدر بزرگوار، قبله گاه محترم، مادر مهربان، درد دل و هاكذا.

اصلى ده بوندهى اضافه تركيبلر اؤزبيكچه بۇلمى، اولر اؤزبيك تىلى اوچون مطلقا بيگانه دير.

كهن دژ (كهن+دژ) سؤزى نينگ ايگينچى قىسمى فارسى سؤز ايمس. بو فارسى سؤز سنه لمه يدى. بو حقه ده بوندن ۱۰۰۰ يىل بورون توركالوگيه نينگ علمى نينگ اساسچى سى و اينگ بويوك تىل بيلوچى دانشمند محمود كاشغرى بو سؤز حقيده شوندهى معلومات بيره دى:

دژ [=دژ] (فارسها) در معنای قلعه را نیز، از تُرکان گرفته‌اند و آموختند.

تيز بير téz yer در تُركى، در معنای «جايگاه بلند، مكان مرتفع» است. دكتور حسين محمّزاده صديق (مترجم)، محمود كاشغرى «ديوان اللغات التُّرك» ۴۳۳-۴۳۴ بيتلر. مطلب اف ترجمه سى ده (اؤزبيكچه سى) تاشكينت، ۳ جلد، ۳۰۹ بيت.

قوندوز سؤزى نينگ معناسى، كيليب چيقيشى و اونينگ اطرافيده گى خيلمه- خيل توشونچه لر بيلن سيز عزيزلرنى تهنيشتيرديك و اطرافى ده به تفصيل سؤز يوريتديك. خوش، اونده «قوندوز» نينگ حقيقى معناسى و ايتمالوگيه قندهى بۇلگن؟

قوندوز سؤزى نينگ حقيقى معناسى: قوندوز سؤزى جاي معناسى ده ۱۲ ميلادى عصر منبع و متن لريده اوچره يدى. بيراق، ايريملر قوندوزنى اونينچى عصرده كؤركم بير شهر صفتى ده موجودليگى تيلگه آلينه دىلر. حاضرگى قوندوز شهرى نينگ آلدينگى نامى والوليچ يا والاليز بۇلگن. يا خود، شو تاريخى جاي (ولواليج) گه توتيش منطقه ده جايلاشگن. ۷-۸ ميلادى عصرده قندوز شهرى و اونگه تيگيشلى بيرلر يفتالىلر تامانيدن اداره قيلينگن. كؤرينيب تورپيتدىكه، قوندوز شهرى نينگ نامى شهر صفتيده كهنه تاريخ بيلن بۇيلشى دى.

ينه بير مساله شو كه، افغانستان حدودى ده توركى خلقلر اينگ كمى ۲۰۰۰ يىل دور سوريب اؤتگنلر. اؤزيگه يره شه اداره اصولى، تىلى، دىنى، سيغينيش گه تنگريسى بۇلگن. اؤتميش اجدالريميز نينگ مدنى ايزلرينى هر قدمده افغانستان ده كؤريش ممكن. شونى هم اونوتمه يليك كه، شانلى اؤتميشى ميز عرب استيلاسى و اعتقادى تاثيرى ده بيترلى چه بولغهنگن. اينگ يامانى اؤزيميز انه شو يازوو و غير انسانى يؤل-يوروق نينگ اجراچى سى بۇليب قالدك.

امّا، قوندوز مسالەسىگە كېلىسك. بو سۆزنىڭ ايتىمالوگىەسىنى انىقلىش اوچون تىلشەناسلىك دە بىلگىلەنگن قانۇن-قاعىدەلرى بار. معلوم سۆز ايتىمالوگىگ اناليز قىلىنەياتىڭ دە تىلنىڭ تاووشلر نظرىەسىگە بۇىسونىشى شرط. بو آسان ايش ايمس البتە. بىتە سۆزنىڭ قندەى ىرەلىشىنى يا چىقىب كىلىشىنى انىقلىش اوچون جودە كۆپ پىشەنە تىرى تۆكىشگە تۇغرى كىلەدى. اۇشەندە هم، انىقلىڭن سۆز تىورەگىدەگى امّا- اڭرلر اۇز جايىدە تورە بىرەدى. دىماقچىمىزكە، ايتىمالوگىە ساحە اۋتە مشكل و مرگب موضوع حسابلەندى.

بىزنىڭچە، قوندوز سۆزى صاف توركى سۆز دىر. قندەى علمى اساسدە و قەيسى مېتودلوگىەگە كۆرە، اثباتل بۇلەدى بو فكرنى؟- دىڭن سوال اۋرتە چىقىشى مېمكىن.

قوندوز سۆزى تارىخىن اېڭى بۇلەكدن تۈزىلگن. بو قىسىملر كۆرىپ تورگەنىڭىزدىك، (قوند+دوز) شكلىدە اۇز ارا بىرگن. «كە» تاووشى چوقور تىل آرقە «ق» تاوشىگە المەشىب، نىچەدە «قوند+دوز» قوند+دوز» شكلىنى آلگن. بىرىنچى «قوند» قىسمىدەگى لبلنگن تىل آلدى «او/و» اونلىسى «الف» گە المەشگن. توركى تىللردە بو حادثە كۈزەتىلەدى. (قوند<كند<قند<قوند» كۆرىنىشىدە ايشلەتىلگن. «كند» سۆزىدەگى «د»، «ن» گە المەشىب، «كنت» يا «كند» شكلىنى اۋزىگە آلگن. زمان اۋتىشى بىلن كند<كىنت<قند<قوند كۆرىنىشىگە كىلىپ قالگن. حاضرگى «قوند» تارىخاً «كىنت» بۇلگن. كىنت ايسە، قدىمگى توركى تىللردە «شەر» معناسىنى بىلدىرگن.

دىمك قوندوز سۆزىنىڭ بىرىنچى بۇلەگى مەنە بو تىرتىبدە تاووش المەشىشىنى باشدن كىچىرگن: كند+قوند+دوز<كند+قوند+دوز<كند+دوز<قوند+دوز» قوند+دوز» اۋلەراق وجودگە كىلگن. قوندوز سۆزىنىڭ اېڭىنچى بۇلەگى «دوز» تارىخاً «تىز» بۇلگن. بوندە هم «الف» تاوشى «ى» گە اۋتگن. «ن» «د» گە كۆچگن. «تىز» دۆر اۋتىشى بىلن «دىز» شكلىنى آلگن.

مقالە باشىدە آيتگەنىمىزدىك، «تىز يا دىز» قدىمگى توركى تىللردە تىپەلىك، بلندراق بىرىنى بىلدىرگن. (محمود كاشغرى)

كىنت+دز (شەر+بىر=شەر بىر) تىپەلىك، بلندلىكدە جايلىشگن جاي و شەر معناسىنى بىلدىرگن.

«قوندوز» (قوند+دوز) کَند+(د) دیز (کینت+دیز) قوندوز یا قندوز حالتی‌گه کیلیب قالگن. دیمک، قوندوز دیگنی تاریخاً (کینت+دیز) بؤلگن بؤلپ، «کینتیز» یا «کینت+دیز» شهر بیر یا که تپه‌لیک‌ده جایلشگن شهر معناسینی انگله‌ته‌دی.

یازوچی: ذکراالله ایشانچ توره

فیس‌بوک‌ده بولگن سوراق و جواب

الماس بیانی بولوت: عزیز و حرمتلی استادیم سلام! امید برچه عایله اعضاسی و دوست‌لر بیلن ساغ و سلامت بولسنگیز. مقاله‌نینگ باشدن- اداغی‌گه‌چه اوقیب چیقیدیم، قولینگیز آغریمه‌سین. مقاله‌ده، نیچه موضوع مینی قیزیقتیردی و شو قیزیقتیریش باعث، بیر سوال توغیلدی. نیچه کون‌لر دیر که، «کهن‌دژ» مسئله‌سی فیس‌بوک‌لرده نمایان بولگن ایدی و اوشبو مقاله‌ده، بو اصطلاح قطعی شکل‌ده رد ایتیلگن. کیلتیریلگن مثال‌لرگه کوره؛ «قندوز یا کندوز» سوزی «کهن‌دژ» سوزی‌دن کیلیب چیقم‌س‌لیگی‌گه دلیل بو دیر که، دری تیلی‌ده «کهن دژ» دیگن ترکیب بولمه‌گن و بو سوز «دژ کهن» بولیشی کیره‌ک. همده اوشبو ترکیب نینگ ایگینچی بوله‌گی تورکی بولیشی‌گه قره‌گنده بو مدعا رد ایتیله‌دی. منه ایندی عینی مدعا بیلن، بیر سوال توغیله‌دی. مقاله‌ده شرح بیریلگن «قندوز» سوزی، «کینت» و «دوز» سوز‌لریدن ترکیب بولگن دیب ایتیلگن. حال بو که اوزبیک تیلی و تاریخی‌ده، اوچره‌یدیگان سوز ترکیبی‌ده- «کینت» سوزی ایگینچی اورین‌ده کیلگن‌لیگی‌نی کوره‌میز. مثلاً؛ تاشکینت، چیم کینت، باش کینت، قره‌کینت، بیش کینت و ها‌ک‌ذ‌ل‌ر.

بو بیرده قندهی «کینت» سوزی بیرینچی اورین‌ده کیلگن دیب سوال توغیله‌دی. یعنی ترکیب‌لرگه کوره، قندوز یا کندوز سوزی- «کینت دوز» اورنی‌ده «دوز کینت» بولیشی کیره‌ک ایدی. التماس، شو مسئله‌ده بیر آز معلومات بیرسنگیز، خورسند بوله‌من.

استاد ایشانچ توره: رحمت الماس جان، حال- احوال سؤره‌ب- سوراق بیرگینگیز اوچون. مهم بیرنقطه‌گه اهمیت بیریب سیز. بونی چوقور توشونتیریش کتّه بیر تحلیلی مقاله‌نی طلب ایته‌دی. هه! مین نه‌فقط «کهن‌دژ» فارسی ایتم‌س‌لیگی‌نی علمی اساس‌لب بیردیم. بلکه، شو سؤز‌نینگ ایگینچی قِسمی «دژ» بوله‌گی هم فارسی بؤلمه‌گنی‌نی توشونتیردیم. بو سؤز صاف تورکی سؤز دیب، کاشغری

بابامیزدن تاریخی- علمی دلیل کیلتیردیم. تۇغرى آیتە سیز، «قوندوز یا کینت دیز» هم سمرقند یا سیمیزکینت، تاشکینت، اۆزکینت، چمکینت، باش کینت سۆزلىرى کبی قۇشیلپیشی کیرهک ایدی. بیراق، بو اۆرینده استینا وجودگه کیلگن. استینا هم معلوم تیل قانونیتی اساسی ده شکلله نگن. مذکور مثالده ایگی آت باشقه بیر کۆرینیشده اۆز ارا بیریکمه گن. نیگه؟

چونکه، قوندوز (کینت و دیز) سۆزلىرى ایگی آت یا اسم بۇلیب، سینتکتیک (قۇشیمچه سیز) یؤل بیلن اۆز ارا بیریکن و تاریخی معناسینی یوقاتیب، بیر سۆزگه آیله نگن. بونده ی قۇشیلپیش ایضاحله وچی و ایضاحله نمیش ترتیبی ده توشونتیریلهدی. تورکی تیل لر جمله دن اۆزبیک تیلی ده آت لر بیریکه یانگن، قۇشیله یانگن ده اۆرنی لری المه شیب توره دی. کینت+دیز سۆزی اؤشه پیت دیز+کینت شکل ی ده هم کیلیشى ممکن ایدی. چنانچه، بیک تیمیر، تیمور بیک، دلہ- دشت، دشت- دلہ، کل تپه، تپه کل، کۆز آینه، آینه کۆز، تاش بیتیک، بیتیک تاش، قاش قلم، قلم قاش و باشقه لر. دیمک ایگی آت بیریکه یانگن ده جای المه شیب کیلیشى هم ممکن. بیرار حاکم، یتکچی شیوه تأتیریده کینت دیز، دیز کینت شکل ی گه اؤتگن بۇلیشى احتمال اوزاق ایمس. مذکور شکل معلوم زمان ده شو بیرده گی یشاووچی لر تیلی گه اؤنغی و ماس کیلیب استعمال ده عامه لشگنی نی هم انکار قیلیب بؤلمه یدی. بیران یتکچی لهجه و کۆپ قۇلله نیش تأتیریده شونده ی ایتیلگن دیسک بؤلهدی. «کینت» هم «دیز» هم اصلی ده جای- بیر دیگنی دیر. بوکونگی تیل بیلن آیتگن ده هم قورغان بیر، بیر قورغان طرزی ده آیتیلسه خطا بؤلمه ی، تیل قانونی بوزیلمه یدی. ساغ بۇلینگ.

Presented by:

BAYANI SOCIAL & CULTURAL FOUNDATION

www.bayanifoundatuon.com